

## 1970 – 1980-YILLARDA ARAB DAVLATLARI – SOVET DAVLATI MUNOSABATLARI

**Beknazarov Sobirjon Barotboy o‘g‘li.**

*Xalqaro Innovatsion Universitet Tarix fani o‘qituvchisi*

**Nurimova Nozigul.**

*Xalqaro Innovatsion Universitet*

*Tarix fakulteti I kurs talabasi*

**Annotatsiya.** Maqolada 70-yillarning o‘rtalarida Yaqin Sharqdagi eng muhim muammolardan biri Livandagi voqealar bo‘lib, o‘shanda fuqarolar urushi boshlanib, konfessiyaviy nizolar boshlangan, buning oqibatida o‘n minglab odamlar halok bo‘lganligi, Livandagi voqealar ushbu mamlakatda barqarorlikni saqlash va qon to‘kilishini oldini olish, shuningdek, mamlakat yaxlitligini saqlashdan manfaatdor bo‘lgan Suriyaning keskin xavotirini uyg‘otganligi, vaziyatning keskinlashuvi munosabati bilan 1975-yil 8-9-sentabrda Arab Davlatlari Ligasiga a‘zo mamlakatlar tashqi ishlar vazirlarining yig‘ilishi bo‘lib o‘tganligi, shuningdek, Sovet Ittifoqining ushbu voqealarga munosabati haqida so‘z yuritilgan.

**Kalit so‘zlar:** fuqarolar urushi, Damashq, Kosigin, birdamlik, Misr-Isroil, qarama-qarshilik, Kemp-Devid, shartnoma, Yaqin Sharq, mojarolar, SSSR.

**Аннотация.** В статье рассматриваются события в Ливане, одной из важнейших проблем Ближнего Востока в середине 1970-х годов, когда началась гражданская война и вспыхнули межконфессиональные конфликты, в результате которых погибли десятки тысяч человек. События в Ливане вызвали серьезную обеспокоенность в Сирии, которая была заинтересована в поддержании стабильности в стране и недопущении кровопролития, а также в сохранении целостности страны. В связи с обострением обстановки 8–9 сентября 1975 года состоялась встреча министров иностранных дел государств — членов Лиги арабских государств и обсуждалась реакция Советского Союза на эти события.

**Ключевые слова:** гражданская война, Дамаск, Косыгин, солидарность, Египет-Израиль, противостояние, Кэмп-Дэвид, соглашение, Ближний Восток, конфликты, СССР.

**Annotation.** *The article discusses the events in Lebanon, one of the most important problems in the Middle East in the mid-1970s, when a civil war broke out and sectarian conflicts began, as a result of which tens of thousands of people died, the events in Lebanon aroused acute concern in Syria, which was interested in maintaining stability in this country and preventing bloodshed, as well as preserving the integrity of the country, the fact that a meeting of the foreign ministers of the member states of the League of Arab States was held on September 8-9, 1975 in connection with the aggravation of the situation, and the reaction of the Soviet Union to these events.*

**Keywords:** *civil war, Damascus, Kosygin, solidarity, Egypt-Israel, confrontation, Camp David, agreement, Middle East, conflicts, USSR.*

1975-yil 8-9-sentabrda Arab Davlatlari Ligasiga a'zo mamlakatlar tashqi ishlar vazirlarining yig'ilishi bo'lib o'tdi va unda o'zaro 1976-yil 29-iyunda imzolangan arablararo kuchlarning asosiy qismi sifatida Suriya qo'shinlarining Livanda bo'lishi va Suriya kuchlarining mavjudligi to'g'risida Damashq kelishuvida nazarda tutilgan tinchlikni saqlash uchun Livanga arab qurolli kuchlari kiritish ko'zlangan edi<sup>139</sup>.

Livandagi hozirgi vaziyat munosabati bilan Suriyada 1976-yil 1-4 iyun kunlari rasmiy tashrif bilan SSSR Vazirlar Soveti Raisi A.N. Kosigin Suriya yetakchilari bilan Livandagi vaziyatni muhokama qilgan. Uchrashuv yakuniga ko'ra, har ikki tomon ham Qo'shma bayonot imzolagan bo'lib, unda AQSh va Isroilning harakatlari natijasida Livandagi mavjud vaziyat yuzasidan xavotir bildirilgan. Ular "qon to'kilishini to'xtatish, Livanda xavfsizlik va tinchlikni tiklash, uning yaxlitligi va suverenitetini ta'minlashga ko'maklashish" qat'iyatini yana bir bor tasdiqladi.<sup>140</sup>

1975-yilda Livanda boshlangan voqealarga nisbatan siyosatini belgilab bergan Isroil va AQShning maqsadi nima edi? Akademik E.M. Primakov, Isroil intilgan: Falastin qarshilik harakati qurolli kuchlarini yo'q qilish; Livan milliy vatanparvar kuchlarining g'alabasini oldini olish; Livan janubida Isroil nazorati uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, mojaroni hal qilishni kechiktirish; arab davlatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni kuchaytirish; va eng muhimi, Livanga o'z qo'shinlarini yuborgan Suriyani harbiy jihatdan zaiflashtirish<sup>141</sup> Sovet Ittifoqi Suriyani Livanda o't

<sup>139</sup> "Правда" 1976-йил 8-июндаги 166-сон.,

<sup>140</sup> «Правда» 1976 -йил 8 -июнь, 166-сон.

<sup>141</sup> . Примakov Э.М. Якин Шарқ можаросининг анатомияси. М., 1978. С. 114 - 115.

ochishni to'xtatishga yordam berishga chaqirdi va bu davlat ishlariga xorijiy aralashuv munosabati bilan bayonot berdi. Bayonotda, shuningdek, Suriya qo'shinlarining Livanga kiritilishini qo'llab-quvvatlash bildirilgan, chunki ularning vazifasi bu mamlakatdagi qon to'kilishini to'xtatishga yordam berishdir.<sup>142</sup>

Bu Prezident H.Asadning 1978-yil 20—23-fevralda SSSRga rasmiy tashrifi chog'ida sovet-Suriya qo'shma bayonotida yana bir bor namoyon bo'ldi, o'shanda qo'shma bayonotda mintaqada hukm surayotgan sharoitda “birdamlik” ta'kidlangan. “Taraqqiyparvar kuchlar” alohida muhim rol o'ynaydi. Bu Isroil agressiyasini yo'q qilish uchun kurashda hal qiluvchi omildir”.

Mintaqada va mamlakatda og'ir vaziyat saqlanib qolayotgani munosabati bilan 1979-yil dekabr oyida Baasning 7-mintaqaviy konferensiyasi chaqirildi, unda Suriyaning ichki va tashqi siyosati bilan bog'liq so'nggi voqealar nuqtai nazaridan muhokama qilindi. Kemp-Devid kelishuvining arab davlatlari, xususan, Falastinni ozod qilish tashkiloti (BMT) tomonidan tanqid qilinishi uning arab-isroil mojarosini har tomonlama hal etish va uni adolatli hal etishga yo'l ochmaganligi bilan bog'liq edi. Falastin muammosi, aksincha, vaziyatni murakkablashtirdi, chunki kelishuv separatistik xarakterga ega edi.

Shunday qilib, Sovet Ittifoqi Livanda o't ochishni to'xtatish va tomonlar o'rtasida sulhga erishish masalasida Suriya pozitsiyasini amalda ma'qulladi. Shundan so'ng, Livan hukumatining iltimosiga binoan, 1976-yil iyun oyi boshida Suriya qo'shinlari Livanga kiritildi.

Keyinchalik, Suriya qo'shinlari olib kelinganida, Sovet Ittifoqi Suriya qo'shinlarining Livanga kirishini qo'llab-quvvatladi va ularning vazifasi bu mamlakatdagi qon to'kilishini to'xtatishga yordam berish ekanligini ta'kidladi.

70-yillarda Yaqin Sharqdagi voqealar rivoji Suriya harbiy sohada Isroilga qarshi chiqqan va arab mamlakatlari uchun birdamlik jabhasini yaratish faoliyatini boshlagan yagona davlat ekanligini yaqqol ko'rsatdi. 1977-yil dekabr oyida Suriya Milliy Qarshilik va Muxolifat Jabhasining (NFSP) asosiy tashabbuskorlari va tashkilotchilaridan biri bo'lib, unda Suriya, Livan, Jazoir, PDRI va PLO ishtirok etdi va ular birgalikda harakat qilish istagini e'lon qildilar. Yaqin Sharqdagi mojaroni arab mamlakatlari manfaatlari evaziga hal qilish siyosati.

<sup>142</sup> "Правда", 1976 йил 10 июнь, 168-сон.

Ikki davlat pozitsiyalarining mos kelishi Hafiz Asadning 1977-yil 18-22-aprelda Moskvaga qilgan rasmiy tashrifi va Sovet rahbariyati bilan uchrashuvlarida yana bir bor tasdiqlandi. Qabul qilingan qo'shma bayonotda SAR va SSSRning xalqaro masalalar bo'yicha nuqtai nazarlari bir-biriga mos kelishi qayd etildi. Sovet rahbariyati Misr va Isroil o'rtasida Kemp-Devid bitimining imzolanishini qoraladi. Bu pozitsiya asosan SSSR emas, balki Qo'shma Shtatlar homiyligida sodir bo'lganligi bilan belgilandi<sup>143</sup>.

Suriyaning tashqi siyosatiga kelsak, konferensiya taslim bo'lish variantini rad etgan va Sovet Ittifoqi va boshqa sotsialistik mamlakatlar bilan munosabatlarni yanada rivojlantirish va mustahkamlash tarafdori bo'lgan Baasning davom etayotgan kursini ma'qulladi.

1980-yillarning boshlariga kelib, Suriya va SSSR o'rtasidagi munosabatlar Yaqin Sharqdagi vaziyatning rivojlanishining ko'p jihatlarini qamrab olgan ilgari imzolangan bir qator qo'shma siyosiy bayonotlar, deklaratsiyalar va kommunikelarga ega edi. O'sha davrda ikki mamlakat oliy davlat va partiya rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan ko'plab uchrashuv va muzokaralar siyosiy pozitsiyalarning doimiy muvofiqlashtirilishini ta'minlay boshladi. Natijada, ikki tomonlama munosabatlarni tartibga solish mexanizmini xalqaro huquqiy mustahkamlash va Suriya va SSSR o'rtasidagi munosabatlarning umumlashtiruvchi tamoyillarini shakllantirish zarurati paydo bo'ldi.

Suverenitet, hududiy yaxlitlik, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar, madaniy meros, ma'naviy qadriyatlar va jahon miqyosida harakat erkinligini himoya qilish omili bo'lgan milliy xavfsizlikni ta'minlash manfaatlaridan kelib chiqib, ikki tomon ham do'stlik va hamkorlik shartnomasini imzolash zarurati paydo bo'ldi<sup>144</sup>.

Bunday shartnomani tuzish uchun qanday shartlar mavjud? Bizning fikrimizcha, 1980-yil oktabr oyida Suriya va SSSR o'rtasida do'stlik va hamkorlik shartnomasini imzolashning asosiy shartlari quyidagilar edi:

1) Yaqin Sharqda keskinlikning kuchayishi natijasida Suriya o'zining mudofaa qobiliyati va milliy xavfsizligini ta'minlash uchun shunday bitim tuzish zarurati tug'ildi;

<sup>143</sup> "Правда" 1977 -йил 23 апрель, 111-сон.

<sup>144</sup> Примаков Э.М. Яқин Шарқ можаросининг анатомияси. — М., 1978. —Б. 145.

2) Misr va Isroil o'rtasida Kemp-Devid bitimining imzolanishi mintaqada yangi vaziyatni yuzaga keltirdi, arab mamlakatlari o'rtasidagi birlik mohiyatan buzildi. Ularning aksariyati Misrning bu tashqi siyosatini qoralab, uni arab milliy manfaatlariga xiyonat sifatida baholadilar. Sovet rahbariyati Kemp-Devid kelishuvini Yaqin Sharqdagi vaziyatni yanada portlashi mumkin bo'lgan alohida kelishuv sifatida baholab, Misr bilan munosabatlarini to'xtatishga kirishdi va u timsolida mintaqada ishonchli ittifoqchi topishga majbur bo'ldi. Tegishli shartnoma imzolash orqali qonuniy ravishda rasmiylashtirilishi kerak bo'lgan Suriya;

3) Isroilning Suriyaga tahdid qilishda davom etishi uning xavfsizligini ta'minlamadi. SSSR bilan tuzilgan do'stlik va hamkorlik shartnomasi esa Suriyani u bilan ta'minlashi mumkin edi;

4) Sovuq urush davrida Yaqin Sharq SSSR va AQSh o'rtasidagi qarama-qarshiliklarga sahna bo'lgan. Amerika Qo'shma Shtatlari Yaqin Sharq muammosiga Sovet Ittifoqi bilan qarama-qarshilik prizmasi orqali qaray boshladi. SSSRning ushbu mintaqasida o'z ta'sirini mustahkamlash uchun Suriya bilan shunga o'xshash shartnoma tuzish kerak edi<sup>145</sup>.

SSSRga kelsak, shartnomani imzolashda uning ham o'z manfaatlari bor edi: muhim strategik mintaqasi sifatida Yaqin Sharqda ta'sir markazida bo'lish va AQShning u erga borishiga yo'l qo'ymaslik. Suriya va SSSR o'rtasidagi do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnomaga berilgan baho arab va xorijiy mualliflar orasida bir xil emas edi. Masalan, arab tadqiqotchisi Kasem Sh.Jaffarning fikricha, SSSR Suriya bilan shartnoma imzolash orqali Yaqin Sharqda o'z rolini shu mintaqaning o'ziga nisbatan xavfsizligini ta'minlagan holda o'ynashga intiladi. Shu munosabat bilan isroillik tadqiqotchi Irin Abramskiy-Blyning fikricha, 1976-yilda Misr tomonidan SSSR bilan do'stlik va hamkorlik shartnomasi bekor qilingandan so'ng, Sovet Ittifoqi arab dunyosida yangi sherikga muhtoj bo'ladi va Suriya Sharqiy nomzodga mos keladi<sup>146</sup>.

Suriya va SSSR o'rtasidagi do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnoma 1980-yil 8-oktabrda Moskvada Suriya Prezidenti X. Asad va KPSS MK Bosh kotibi L.I. Brejnev. Shartnoma ratifikatsiya qilinishi kerak edi va ratifikatsiya yorliqlari

<sup>145</sup> Якин Шарк можаросининг анатомияси. – М., 1978. –Б.165.

<sup>146</sup> 80-йиллар навбати, М., 1983. С.315..

almashilgan kundan kuchga kirdi (15-modda)<sup>147</sup>. Shartnoma SAR Xalq Kengashi tomonidan 1980-yil 3-noyabrda va SSSR Oliy Soveti Prezidiumi tomonidan 1980-yil 14-noyabrda ratifikatsiya qilingan. Ratifikatsiya yorliqlari 1980-yil 2-dekabrda Damashqda almashilgan. Shartnoma quyidagilardan iborat: 15 ta maqoladan iborat. Ulardan ba'zilari umumiy xarakterga ega bo'lsa, ba'zilari esa bu shartnomaning turli sohalarda ishlash mexanizmini maxsus belgilab berdi. Uning muqaddimasida BMT Nizomining maqsad va tamoyillariga, jumladan suverenitet, milliy mustaqillik, hududiy yaxlitlikni hurmat qilish va bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik tamoyiliga sodiqlik yana bir bor tasdiqlanadi.

Ushbu tamoyilga muvofiq, Suriya va SSSR siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy va boshqa sohalarda do'stlik va hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlashga qat'iyatli ekanliklarini e'lon qildilar. Tinchlik va xavfsizlikni saqlashning muhim sharti shartnomaning 2-moddasida qayd etilgan nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish tamoyiliga rioya qilishdir.

Suriya va SSSR xalqaro jinoyatlarga – irqchilik va bosqinchilikka qarshi ekanliklarini e'lon qildilar (3-modda).

Shartnomaning 4-moddasida SSSR xalqaro tinchlikni saqlash va mustahkamlash, xalqaro keskinlikni yumshatishning muhim omili bo'lgan Suriya Arab Respublikasi tomonidan olib borilayotgan qo'shilmaslik siyosatini hurmat qilishi qayd etilgan.

Shunday qilib, biz Suriya va SSSR o'rtasidagi kelishuvning maqsadi tomonlar o'rtasida rivojlangan do'stlik va hamkorlik munosabatlarini har ikki davlat manfaatlariga, tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlashga, mustahkamlash va rivojlantirishga qaratilgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Suriya va SSSR o'rtasidagi shartnomaning mazmuni va mohiyatini baholashda, uning mazmunini tahlil qilish asosida, davlatlararo siyosiy munosabatlar xalqaro munosabatlar tizimidagi mohiyati va ahamiyatiga ko'ra shubhasiz ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Ikki tomonlama munosabatlarga kelsak, ular, ekspertlarning fikricha, davlatlararo munosabatlarning asosiy qismini tashkil qiladi. Shunday qilib, siyosiy munosabatlar tufayli xalqaro huquq shakllanadi va rivojlanadi. Shunga o'xshash do'stlik va hamkorlik shartnomalari SSSR bilan 1971-yilda Misr, 1979-yilda Iroq, 1979-yilda

<sup>147</sup> 1980-йил 8-октябрдаги Сурия Араб Республикаси ва СССР ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома // Халқаро шартномалар тўплами. СССР, 1982, жилд. 36. 30-бет.

Yaman Xalq Demokratik Respublikasi, 1980-yilda Suriya va 1984-yilda Yaman Arab Respublikasi bilan tuzilgan<sup>148</sup>.

Shuni ta'kidlash kerakki, Suriya-Sovet shartnomasi asosan umumiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi va amalda hech qanday aniq majburiyatlar mavjud emas va shartnomaning amal qilish va keyinchalik amalga oshirish mexanizmi ishlab chiqilmagan, buni qo'llashning dastlabki yillari ishonchli tarzda tasdiqlaydi. 1981-yil aprel oyida Isroil tomonidan Bekaadagi Suriya raketa bazalarini yo'q qilgandan so'ng, Sovet hukumatini juda xavotirga solgan SSSR tashqi ishlar vazirining o'rinbosari Damashqqa keldi va u erda Suriya rahbarlari bilan maslahatlashish uchun uchrashdi. mavjud vaziyat, garchi ushbu uchrashuv davomida qo'shma bayonot ishlab chiqilgan bo'lsa-da, yo'q edi. Livan masalasida dastlabki kelishuvga erishilmagan. To'g'ri, shartnomaning 6-moddasida vaziyat yuzaga kelganda Suriya va Sovet Ittifoqining birgalikda harakat qilishi nazarda tutilgan edi Suriya xavfsizligiga tahdid solgan, ammo Sovet tomonidan hech qanday javob bo'lmagan. Suriya-Sovet shartnomasi ikkinchi marta 1982-yil iyun oyida Isroilning Livanga tajovuzkorligi va keyinchalik Suriya-Isroil qarama-qarshiligining kuchayishi davrida sinovdan o'tkazilganda, bu shartnomaning mavjudligi Suriyaga qarshi ko'plab to'g'ridan-to'g'ri tahdidlarni bartaraf eta olmadi.

Moskva shartnomasi Suriya va Isroil o'rtasidagi harbiy mojaroning borishi uchun deyarli amaliy ahamiyatga ega emas edi. Livanda Sovet-Suriya va umuman arab-sovet munosabatlarining ma'lum salbiy tomonlarini ko'rsatdi, ular hatto imzolangan bitimlar mavjud bo'lganda ham haqiqiy siyosatda sodir bo'ldi. Moskva shartnomasi Suriya va Isroil o'rtasidagi harbiy mojaroning borishi uchun deyarli amaliy ahamiyatga ega emas edi. Qolaversa, go'yo Suriya va SSSR o'rtasida do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnoma tuzilganiga javoban, bir yildan kamroq vaqt o'tgach, 1981-yil 30-noyabrda Isroil va AQSh o'rtasida "strategik hamkorlik to'g'risida"gi shartnoma imzolandi, unga ko'ra Isroil hukumati Amerika qo'shinlarini Sharqiy O'rta yer dengizi va Yaqin Sharqqa o'tkazish bo'yicha operatsiyalarni havo qoplami bilan ta'minlashga, Amerika harbiy texnikasi zaxiralarini saqlash uchun ularning hududlarini ta'minlashga, yanada faolroq almashinuvni yo'lga qo'yishga tayyorligini e'lon qildi. Razvedka ma'lumotlari Osiyo arab mamlakatlarining zamonaviy tarixi (1917-1985).

<sup>148</sup> Араб давлатларининг сўнгги тарихи. Осиё (1917-1985). М., 1988. —Б. 62 - 112.

Shuningdek, Isroilning navbatdagi tajovuzkor harakati Knesset tomonidan 1981-yil 14-dekabrda Suriyaning Go‘lan tepaliklarini anneksiya qilish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilishi ham xarakterlidir.

Xulosa qilib aytganda, Isroilning bu harakatlari jahon hamjamiyatining, ayniqsa, arab davlatlarining keskin qoralanishiga sabab bo‘ldi. TASSning 1981-yil 19-dekabrda bayonotida aytilishicha, Sovet Ittifoqi Isroilning qarorini “Suriya hududini anneksiya qilishga urinish, BMT Nizomi va xalqaro huquqni, xususan, Xavfsizlik Kengashining Xavfsizlik Kengashining Xavfsizlik Kengashiga oid mashhur rezolyutsiyalarini qo‘pol ravishda buzish sifatida qaragan. Yaqin Sharq qarorgohi”. Bundan tashqari, TASS bayonotida aytilishicha, Tel-Avivning harakatlari butun Yaqin Sharqda tinch yo‘l bilan tartibga solishga har tomonlama to‘sqinlik qilmoqda.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Примаков Э.М. Яқин Шарқ можаросининг анатомияси, М., 1978.
2. "Правда", 1976 йил 10 июнь, 168-сон.
3. Яқин Шарқ можаросининг анатомияси. – М., 1978.
4. 80-йиллар навбати, М., 1983.
5. 1980-йил 8-октябрдаги Сурия Араб Республикаси ва СССР ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома // Халқаро шартномалар тўплами. СССР, 1982.
6. Араб давлатларининг сўнгги тарихи. Осиё (1917-1985), М., 1988.
7. Виноградов В. Миср: Қийинчиликлар даври. – М., 1990.
6. «Pravda» 1971-yil 4-fevral, 53-son.
7. Шарафутдинова Р.Ш. Культурные связи библиотеки Академии наук СССР со странами Ближнего и Среднего Востока. —М.—Л., 1957.
8. Примаков Э.М. Яқин Шарқ можаросининг анатомияси, М., 1978.